

"MONEY AND BANKS" COURSE

Topic - 6: NECESSITY, FUNCTIONS, FORMS AND TYPES OF CREDIT

«PUL VA BANKLAR» FANI

Mavzu - 6: KREDITNING ZARURLIGI, FUNKSIYALARI, SHAKLLARI VA TURLARI

Reja:

6.1. Kreditning mohiyati. Kredit munosabatlari, uning ob'ekti va subektlari.

6.2. Kreditning funksiyalari va asosiy tamoyillari.

6.3. Kreditning shakllari va turlari.

6.4. Bozor iqtisodiyotida kreditning roli.

6.1. Kreditning mohiyati. Kredit munosabatlari, uning ob'ekti va subektlari

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda "kredit" tushunchasining ikkita asosiy ta'riflari mavjud. Birinchisi, lotincha "credo" so'zi bo'lib - ishoch yoki "kredit" so'zidan - u ishonadi.

Boshqa bir ta'kinda lotinchadan, ammo boshqa «creditum» atamasidan olingan, bu bugungi tushunchaga yaqin narsani anglatadi - ssuda yoki qarz.

Puldan keyin kreditning ixtirosi mohir insoniyatning kashfiyotidir.

Kredit iqtisodiy kategoriya sifatida qiymatning to'lov shartlari bo'yicha harakati bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarning ma'lum bir turidir. U tovar va pul shakllariga ega bo'lishi mumkin. Tovlar shaklidagi ssuda umumiy xususiyatlar bilan belgilanadigan ma'lum bir narsa ko'rinishidagi qiymatni vaqtincha foydalanish uchun berishni o'z ichiga oladi. Dastlab, kredit paydo bo'lgach, u natura shaklida (g'alla, chorva mollari va boshqalar) berilsa, ayirboshlashning rivojlanishi bilan pul shakli paydo bo'ldi.

Kredit-bu vaqtincha bush turgan pul mablag'larini ma'lum muddatga, xak tulash sharti bilan qarzga olish va kaytarib berish yuzasidan kelib chiqqan iqtisodiy munosabatlar yigindisidir.

Kredit ishlayotgan korxonalar mablag'lari aylanishining uzluksizligini ta'minlash, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish jarayoniga xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lib, bu bozor munosabatlarining shakllanishi bosqichida ayniqsa muhimdir.

Kredit yordamida tovar - moddiy boyliklari, turli mashina va mexanizmlar sotib olinadi, iste'molchilarni mablag'lari yetarli bulmagan sharoitda to'lovni kechiktirib tovarlar sotib olishlari va boshqa xar-xil to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kredit iqtisodiy kategoriya bo'lib, ishtimoiy munosabatlarning anik bir ko'rinishi sifatida yuzaga chikadi.

Kredit munosabatlari ikki tomon o'rtasidagi hamkorlikdir.

Ushbu bitimda har bir tomon o'z ehtiyojlarini qondiradi.

Har bir insonni, tashkilotni o'z ehtiyojlari va so'rovlari bor, shuning uchun barcha so'rovlarni qondirish uchun bir-biri bilan raqobatlashadigan banklar doimiy ravishda tobora ko'proq yangi kredit dasturlarini ishlab chiqish ustida ishlamoqda (Абдуллаева, 2003, bb.155-157).

Kreditning mohiyatini tushunish uchun avvalom bor, uning tarkibi nimadan iborat ekanligini tushunib olish zarur. Kredit munosabat bo'lishi uchun uning zarur munosabatlari - kreditning ob'ekti va sub'ektini bilish zarur.

Kredit sub'ekti bo'lib bu Qarz Beruvchi va Qarz Oluvchi hisoblanadi.

Kredit ob'ekti - bu Qarz Beruvchidan Qarz Oluvchiga beriladigan Qiymatdir. Ular q'yudagicha bolishi mumkin:

- jismoniy shaxsning iste'mol ehtiyojlari uchun mo'ljallangan tovarlar, ishlar, xizmatlar;

- yuridik shaxslar uchun oborot kapitali va asosiy kapitalini tuldirish yoki kengaytirish uchun olinadigan pul resurslari yoki asosiy, aylanma kapital kurinishidagi kiyamatliliklar.

Kredit munosabatlari kredit shartnomasi orkali vujudga keladi.

Kredit shartnomasi - bu bank yoki boshqa kredit tashkiloti (kreditor) shartnomada nazarda tutilgan miqdorda va shartlarda qarz oluvchiga pul (kredit) berish majburiyatini olgan, qarz oluvchi esa kredit summasini va foizini kaytarish majburiyatini olgan shartnomadir.

Kredit shartnomasi shartlariga quyidagilar kiradi:

Shartnoma taraflari va qarz beruvchi tomonidan qarz oluvchiga taqdim etiladigan mablag'lar miqdori (shartnoma predmeti);

Kreditning maqsadi;Kredit muddati;

Kredit majburiyatini ta'minlash usullari;

Chiqarish va sotib olish shartlari;

Kreditdan foydalanganlik uchun to'lov miqdori foiz sifatida (Абдурахманова, 2021, cc.130-131).

6.2. Kreditning funksiyalari va asosiy tamoyillari

Xar kandy iqtisodiy kategoriya uzining funksiyalariga ega bulgani kabi kredit ham uzining bir kator funksiyalariga ega. Ijtimoiy iqtisodiy tizimida kreditning urni va roli u bajarayotgan funksiyalari bilan aniklanadi. Kreditning funksiyasi - bu kreditning iqtisodiyotda faoliyatning muayan ravishda namoyon bo'lishidir.

Kreditni taxlil kilishda, uning funksiyasi moxiyati va roli o'rtasidagi oralik bugin sifatida kurib chikiladi.

Kredit tomonidan bajariladigan funksiyalar turli adabiyotlarda turlicha beriladi. Kuppina adabiyotlarda kreditning 3ta funksiyasi kursatilgan va asoslangan bo'lib ular quyidagilar:

- kapitalni kayta taksimlash;

- kapitalni markazlashuvi;

- kapitalni yigilishi va jamgarish funksiyasi.

1) Kengaytirilgan takror ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish uchun ssuda kapitalarining mamlakatlararo qayta taqsimoti. Ssuda kapitali xalqaro kredit mexanizmi orqali foydalarni ta'minlash maqsadida iqtisodiy agentlar afzal ko'rgan jarayonlarga yo'naltiriladi. Ushbu bilan kredit milliy foydani o'rtacha foyda darajasida birxillashtirilishiga hamda uning massasini oshishiga ko'maklashadi;

2) Xalqaro hisob-kitoblar jarayonida haqiqiy pullarni (oltin va kumush) kredit pullarga almashtirilishi hamda naqdsiz to'lovlarning rivojlanishi va tezlashtirilishi, naqdli valyuta muomalasini xalqaro kredit operatsiyalari bilan almashtirilishi orqali muomala xarajatlarining tejalishi. Xalqaro kredit zaminida xalqaro hisob-kitoblarning veksellar, cheklar hamda bank pul o'tkazmalari, depozit sertifikatlari va boshqa shu singari kredit vositalari paydo bo'ldi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar jarayonida ssuda kapitali muomala davrining tejalishi ishlab chiqarishning kengayishi va foyda o'simini ta'minlagan holda

kapitalning unumli muomala davrini oshiradi;

3) Kapital to'planuvi va markazlashuvining tezlashishi. Xorijiy kreditlar jalb etilishi evaziga qo'shimcha qiymatning kapitalizatsiya jarayoni tezlashadi, individual jamg'arish chegaralari kengayadi, bir mamlakat tadbirkorlarining kapitallari ularga boshqa mamlakatlar mablag'larining qo'shilishi hisobiga ko'payadi. Xalqaro kredit azaldan individual korxonalarni aksiyadorlik jamiyatlariga aylanishi, yangi firmalar, monopoliyalar barpo etilishining omili sifatida maydonga chiqadi. Kredit boshqa mamlakatlarning kapitali, mulki va mehnatidan ma'lum bir chegaralarda foydalanish imkoniyatini beradi. Yirik kompaniyalarga taqdim etiladigan imtiyozli xalqaro kreditlar va mayda hamda o'rtajumdagi firmalarni jahon ssuda kapitallari bozoriga chiqishining qiyinligi kapital to'planuvi va markazlashuvining kuchayishiga ko'maklashadi (Mardonova, 202, bb.107-108).

Birok boshqa kurgina kitoblarda kreditning boshqa 3ta funksiyasi kursatilgandir. Bu funksiyalar:

- kayta taksimlash funksiyasi;
- muomalaning kredit vositalarini yaratish funksiyasi;
- rag'batlantirish funksiyalaridir (Абдуллаева, 2003, bb.155-157).

Bu yuqorida ko'rib utilgan funksiyalar yordamida kredit mamlakatdagi taksimlangan va bush turgan moddiy va pul mablag'lari uz egalaridan vaqtinchalik boshqamulk egalariga xarakat kilishlari uchun imkon yaratadi. Kreditning kayta taksimlash funksiyasi 2 ko'rinishda pul va tovar shakllarida amalga oshirilishi mumkin.

Kreditning takror ishlab chiqarish funksiyasida esa kredit 2 xil ko'rinishda namoyon bo'ladi:

- qarz oluvchi tomonidan olingan kreditlar ularga kerakli kapitalxajmini ta'minlaydi, tadbirkorlik faoliyatini olib borishiga imkon yaratiladi.
- turli korxonalarga kredit berilishi natijasida jamiyat mikyosida ishlab chiqarish uchun yaxshi va yomon xolatlar (sharoitlar) vujudga kelishimumkin. (sifat, tannarx, baho).

Kredit nazariyasida kredit funktsiyalarining soni va mazmuni bo'yicha qarashlar birligi mavjud emas. Beloglazova N.G. o'z kitobida kredit mohiyatining uning qayta taqsimlash funktsiyasi va muomalaning kredit vositalarini yaratish funktsiyasidir.

Kreditning qayta taqsimlash funktsiyasi tufayli qiymat qayta taqsimlanadi. U kredit munosabatlarining sub'ektlari sifatida faoliyat yurituvchi tarmoq, hududiy, korxonalarining turli darajalarida yuzaga kelishi mumkin. Har qanday holatda, biz oldindan belgilab qo'ygan vaqtinchalik chiqarilgan qiymatni qayta taqsimlash haqida gapiramiz qaytarish shartlari.

Muomalaning kredit vositalarini yaratish funktsiyasining namoyon bo'lishi bank tizimining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Pul mablag'larini bank hisobvaraqlarida saqlash tovarlar va xizmatlar, pul majburiyatlari bo'yicha naqd pulsiz to'lovlarni amalga oshirish imkonini berdi. Naqd pul aylanmasini sezilarli darajada kamaytirgan o'zaro qarzni kompensatsiya qilish va natijada naqd pulni ishlab chiqarish, qayta hisoblash, tashish va himoya qilish bilan bog'liq taqsimlash xarajatlari (Белоглазова, 2009, c.123).

Muomaladagi xakikiy va nakd pul mablag'larini kredit to'lov vositalari bilan almashtirish funktsiyasida xakikiy (oltin) pullar pul belgilari (banknotalar) bilan almashtiriladi. Bu uz navbatida davlatniqarz majburiyatini bildiradi hamda oltin kiymat belgalarini belgilaydi. Shu bilan birga nakd pul belgilari aylanishi jarayonida pul belgilari uz navbatida kredit muomala vositalari- veksel', chek, plastikkartochkalari bilan almashtirilishi mumkin.

Kreditning rag'batlantirish funktsiyasida- kredit ishlab chiqarish va muomalaga mikro va makro darajada ta'sir kursatadi. Buning natijasida mablag'lardan tejamli foydalanishga asos yaratadi. Kredit qarz oluvchidan olgan kreditlarining samarali, daromad oladigan darajada foydalanishiga, uz vaqtida ishlatib tulik kaytarilishiga majbur kiladi.b

Davlat mikiyosida esa kredit mikdorini kupaytirish yoki kamaytirish orqali iqtisodiyotga salbiy uki ijobiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Chunki kredit mikdorpini kamayishi, kupayishi uning ikki tomonlama ta'sirinibildiradi.

Bank kreditlash tamoyillari. Bank kreditlashni tashkil etish muayyan qarz oluvchi ma'lum tamoyillarga asoslanadi, ya'ni fundamental bankning qarz oluvchilarga kredit berish shartlari. Bularga kiradi takrorlanish, shoshilinchlik va to'lov, xavfsizlik va farqlash.

Kreditning quidagi tamoyillari mavjud: qaytarilish tamoyili, kreditning muddatliligi, kreditni ta'minlanganlik tamoyili, kreditning to'lovliligi, kreditning samaradorligi (Абдуллаева,2003,bb.255-263).

Qaytarilish tamoyili deganda, bank mablag'larni faqat shunday shartlarda va ssuda qilingan qiymatning ozod qilinishini va uning bankka qaytishini ta'minlaydigan maqsadlarda berishi mumkinligi tushuniladi. Qaytarilish haqiqatda kreditni qaytarishning aniq manbasini aniqlashda va bankning undan foydalanish huquqlarini qonuniy rasmiylashtirishda namoyon bo'ladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan olingan kreditlarni to'lash manbalari mahsulot, tovarlar, xizmatlarni sotishdan tushgan tushumlar bo'lishi mumkin. bajarilgan ishlar (shu jumladan eksportdan), ularga tegishli bo'lgan boshqa mol-mulk, debitorlik qarzlarni to'lashda uchinchi shaxslarning mablag'lari, ro'yxatga olish boshqa banklardagi yangi kreditlar va boshqalar Jismoniy shaxslar uchun bank kreditlarini qaytarishning asosiy manbalari ish haqi, pensiya va tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromad hisoblanadi. Bundan tashqari, banklarga joylashtirilgan muddatli depozitlar, sotib olingan qimmatli qog'ozlar (bank sertifikatlari, veksellar, davlat va munitsipal obligatsiyalar), korporativ aksiyalar bo'yicha dividendlar va boshqalardan olinadigan foiz daromadlaridan foydalanish mumkin.Kreditni qaytarishning aniq manbalari kredit shartnomasida ko'rsatilishi kerak. bank bilan.

Kreditning muddatliligi, kredit nafaqat to'lanishi kerak, lekin qat'iy belgilangan muddat ichida qaytariladi, ya'ni vaqt omili unda konkret ifoda topadi. Shuning uchun muddatliligi - bu kreditni qaytarishning vaqtinchalik ishonchidir. Kredit berish shartlari kreditlangan faoliyatning tabiati va muddatlarini hamda kreditni qaytarishning real manbalarini shakllantirishni hisobga olgan holda belgilanishi kerak. Ular ma'lum bir sana yoki ma'lum bir hodisalarning sodir bo'lishi (ochiq muddatli kreditlar) bilan belgilanishi mumkin.

Kreditni ta'minlanganlik tamoyili kreditorning manfaatlarini himoya qiluvchi tamoyildir. Kreditni ta'minlash usullsrini keng tark'algani garovdir. Uning turlari quyidagilardir: garov majburiyati sifatida rasmiylashtirilgan moddiy boyliklar; to'lovga qodir yuridik va jismoniy shaxslar (banklar va boshqalar) vositachilarining kafolatlari. Amalda garov olinishi - garov shartnomasi tuziladi, unga ko'ra qarz to'lanmagan taqdirda kreditor qarzdorning mol-mulkini undirib olishi mumkin.

Kreditning to'lovliligi deganda, bankning vaqtincha foydalanish uchun qiymat berish uchun qarz oluvchidan ma'lum haq undirilishi tushuniladi, bu uning jalb qilingan resurslar uchun, bankning o'zini saqlash va bank foydasini shakllantirish uchun xarajatlarini qoplashni ta'minlaydi. Kredit foizlar shaklida undiriladi. Foiz stavkasi tomonlarning kelishuvi bilan belgilanadi va har bir kredit operatsiyasining kredit riskiga qarab farqlanadi

Kreditning maqsadliligi. Bu shu bilan bog'liqki, qarz oluvchi olingan kreditni ma'lum maqsadga (tovar moddiy boyliklar sotib olish, ishlab chiqarish xarajatlarini qoplash va boshqalar) yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Bu maqsadlar kredit beruvchi va kredit oluvchi o'rtasida tuzilgan shartnomada o'z aksini topadi. Korxonada olingan kreditni faqatgina kredit shartnomasida ko'rsatilgan ishni bajarishga (sotib olishga va boshqalar) sarflashi kerak.

Kreditning samaradorligi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kreditning yuqorida keltirilgan tamoyillaridan tashqari, kreditdan oqilona foydalanishni ifodalovchi tamoyil - kreditning samaradorligi tamoyili ham muhim ahamiyatga egadir. Bu tamoyil nafaqat kredit va foiz summasini bankga qaytarib to'lashni, bundan tashqari, shu kredit yordamida kreditlanadigan yoki moliyalashtiriladigan soha, tarmoq, korxonaga qancha samaradorlikka erishishini ifodalashi zarur. kreditorning qarzi oluvchi va qarzi berayotgan qiymat bilan munosabatlar qali;

6.3. Kreditning shakllari va turlari

Kredit shakllari uning tuzilishi va ma'lum darajada kredit munosabatlarining mohiyati bilan chambarchas bog'liqdir. Kredit tuzilmasi, yuqorida aytilganidek, qarzi beruvchi, qarzi oluvchi va qarzi qiymatini o'z ichiga oladi, shuning uchun kredit shakllarini tabiatiga qarab ko'rib chiqish mumkin:

- qarzi olingan qiymat;
- qarzi beruvchi va qarzi oluvchi;
- qarzi oluvchining maqsadli ehtiyojlari.

Qarzi berilgan qiymatiga qarab kreditning tovar, pul va aralash (tovar-pul) shakllarini farqlash maqsadga muvofiqdir.

Kreditning tovar shakli tarixan uning pul shaklidan oldin keladi. Tarixda yer egalari tomonidan dehqonlarga yangi hosil olishdan oldin g'alla va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari ko'rinishida qarzi berish holatlari ma'lum. Shuningdek, ortiqcha tovar va boshqa qiymatliklarni bo'lib-bo'lib yoki to'lovni kechiktirib to'lash xolatlari ko'rish mumkin.

Xorijiy mamlakatlarda tijorat kreditidan keng foydalaniladi.

MDH mamlakatlari amaliyotida esa kam.

Jaxon amaliyotida tijorat kreditining ochiq schyot, konsignasiya, chegirma berish usullari kengroq foydalaniladi.

Zamonaviy amaliyotda **pul shakli** ustunlik qiladi, lekin uning tovar shakli ham keng qo'llaniladi. Kreditning oxirgi shakli tovarlarni bo'lib-bo'lib sotishda ham, mulkni ijaraga berishda (shu jumladan lizing uskunalari), narsalarni ijaraga berishda ham qo'llaniladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, tovarni bo'lib-bo'lib taqdim etgan kreditor kreditga va asosan naqd pulga muhtoj. Shuni ta'kidlash mumkinki, kreditning tovar shakli faoliyat ko'rsatadigan joyda uning harakati ko'pincha kreditning pul shakli bilan birga keladi.

Kreditning aralash shakli - bu, masalan, bir kredit dasturi o'zida tovar va pul kredit shaklini mujazzam etadi. Masalan, olinadigan asbob-uskunalarni sotib olish tabiiy kreditning lizing shaklini, balki sotib olingan uskunani o'rnatish va sozlash uchun uning pul shaklini ham talab qiladi.

Agar ssuda tovar shaklida berilsa va pul shaklida qaytarilsa yoki aksincha (pul shaklida berilsa va tovar shaklida qaytarilsa), bu yerda kreditning aralash shakli ham kuzatiladi.

Kreditning asosiy shakllari: davlat, bank, tijorat, xalqaro, iste'mol kreditlaridir (Mardonova, 2021, pp.100-105).

Kreditning davlat shakli, agar davlat kreditor sifatida turli sub'ektlarga kredit bersa, vujudga keladi. Davlat kreditini davlat ssudasidan ajratib ko'rsatish kerak, bunda davlat o'z majburiyatlarini, obligatsiyalarni va boshqalarni joylashtirgan holda qarzi oluvchi sifatida ishlaydi. Davlat ssudasi ko'pincha ma'lum davlat dasturlari (urusdan keyingi davrda xalq xo'jaligini tiklash, xalq xo'jaligini, shu jumladan uning alohida tarmoqlarini rivojlantirish va boshqalar uchun) bo'yicha joylashtiriladi. Kreditlar, qoida tariqasida, uzoq muddatga (besh, o'n va hatto yigirma yilga) beriladi. Zamonaviy iqtisodiyotda keng tarqalgan davlat

kreditlaridan farqli o'laroq, davlat kredit shakli boshqa shakllarga nisbatan cheklangan qo'llaniladi, ko'pincha banklar orqali beriladi.

1-jadval

Ochiq bozorda joylashtirilgan davlat qimmatli qog'ozlar (DQQ) hamda Markaziy bank obligasiyalari (MBO) hajmi va foizi

(Manba: <https://cbu.uz> materiallari asosida tayorlangan)

¹ No	Davr	DQQ summasi (mlrd.so'm)	DQQ o'rtacha yillik foizi	Markaziy bank foiz stavkasi	Pul bozoridagi foiz stavka
1	2019Q1	845,34	13,99	16,00	14,66
2	2019Q2	644,27	9,58	16,00	14,75
3	2019Q3	692,70	12,03	16,00	15,10
4	2020Q1	1191,97	12,75	16,00	15,69
5	2020Q2	1126,90	15,07	15,00	16,70
6	2020Q3	94,50	14,17	14,67	15,16
7	2020Q4	694,71	13,87	14,00	14,14
8	2021Q1	994,99	12,84	14,00	14,31
9	2021Q2	946,81	12,22	14,00	12,41
Жами:		7232,19	12,95	15,07	14,77

Bank krediti. Bank krediti - bu bo'sh pul mablag'lari egalari ularni banklar orqali qarz oluvchilarga beradigan kredit. Mavzular

Bank kreditlari, bir tomondan, kreditor sifatida bank, ikkinchi tomondan esa, qarz oluvchi sifatida korxonalar, tashkilotlar va aholidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kreditning bu shakli asosiy hisoblanadi.

Bank krediti har doim pul shakliga ega bo'lib, kreditlash ob'ekti pul kapitali hisoblanadi. Bank kreditining pul shakli iqtisodiy faoliyatning har qanday sohasi vakillariga, jismoniy shaxslarga shaxsiy maqsadlarda va boshqa ehtiyojlar uchun kredit berish imkonini beradi.

To'g'ridan-to'g'ri kapital krediti ishlab chiqarishning o'sishiga yordam beradi va tovar ishlab chiqaruvchisi uchun mavjud bo'lgan kapital miqdorini oshiradi.

Banklar qarz oluvchilarning turli toifalari - korxonalar, firmalar va korporatsiyalar, jismoniy shaxslar, banklar va boshqa kredit tashkilotlariga, shuningdek, mahalliy hokimiyat organlariga kreditlar beradi. Ushbu guruhlarining har birining faoliyatining xususiyati va huquqiy holatiga qarab banklar ular bilan tegishli kredit munosabatlariga kirishadilar.

Korxonalar va korporatsiyalarga beriladigan bank krediti umuman takror ishlab chiqarish jarayoniga vositachilik qiladi. U qisqa, o'rta va uzoq muddatli bo'linadi.

Ta'minlanganlik tamoyilining amal qilishiga qarab bank krediti:

- Bevosita to'g'ri ta'minlangan (o'z mulki va mablag'i hisobiga).

• Bilvosita ta'minlangan kreditlar (uchinchi shaxs kafolati). Ta'minlangan kreditlar sug'urta va yuqori tashkilotlar).

Bank kreditlari to'lanadigan foiz darajasiga ko'ra:

- *Past foiz stavkali;
- *O'rta foiz stavkali;
- *Yuqori foizli

Foizsiz (hukumat qaroriga ko'ra ayrim sohalarni rivojlantirish yoki tadbirlarni amalga oshirish uchun).

Kreditning tijorat shaklida kreditorlar iqtisodiy tashkilotlar (korxonalar, firmalar, kompaniyalar) hisoblanadi. Ushbu turdagi kredit vekselga asoslangan bo'lishi mumkin. Xarid qiluvchi korxonadan ma'lum muddatdan keyin etkazib beruvchiga sotib olish narxini to'lash uchun veksel sifatida taqdim etilishi.

Korxonalar o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishi nafaqat tovarlar uchun to'lovning kechikishiga, balki boshqa shakllarga ham sabab bo'ladi. Banklar kredit operatsiyalarini amalga oshirishda monopolist bo'lishdan to'xtadi; kreditlar bo'sh pul mablag'lari bo'lgan deyarli barcha korxonalar va tashkilotlar tomonidan berilishi mumkin. Tijorat kreditining bo'lib tovarlarni kreditga bergan tashkilot unga pul tushgunga qadar mablag'ga muxtoj bo'lishi, uni o'zi kreditga murojaat qilishga majbur bo'lishi mumkin.

Xorijiy mamlakatlarda tijorat kreditidan keng foydalaniladi. MDH mamlakatlari amaliyotida esa kam. Jaxon amaliyotida tijorat kreditining ochiq schyot, konsignasiya, chegirma berish usullari kengroq foydalaniladi.

Tijorat krediti tovarlar sotish jarayonini tezlashtirishda va korxonalarning aylanma mablag'larini xo'jalik faoliyatidan tezroq bo'shashini ta'minlashda katta ahamiyatga ega.

Tijorat iqtisodiy ssuda bilan o'tkazish ob'ektiga egalik huquqi sotuvchi-kreditordan xaridorga o'tadi, pul iqtisodiy ssuda bilan, qarzga olingan qiymatdagi mulk qarz beruvchidan qarz oluvchiga o'tmaydi, ikkinchisi uni faqat sotuvchidan oladi. vaqtincha egalik qilish. Tovar xo'jaligi krediti bo'yicha to'lovni kechiktirish uchun to'lov tovar narxiga kiritiladi, naqd biznes krediti bo'lsa, qarz oluvchi kredit bo'yicha qo'shimcha foiz to'laydi.

Biznes krediti, uning tovar yoki pul shaklidan qat'i nazar, asosan qisqa muddatlarga beriladi, masalan, bank krediti ko'pincha uzoq muddatli xarakterga ega.

Tijorat kreditining quyidagi usullari mavjud:

- Veksel usuli;
- Ochiq schyotorqali;
- Chegirma berish;
- Mavsumiy;
- Konsignasiya.

Veksel- bu qarz majburiyati bo'lib, qarz oluvchi o'z zimmasiga qarzni ko'rsatilgan summada, ko'rsatilgan shartlarda, belgilangan muddatda to'lash majburiyatini oladi. Amaliyotda vekselni oddiy va o'tkazma turlari mavjud.

Ochiq schyot orqali hisoblashilganda haridor tovarga buyurtma berilishi bilan yuklar jo'natiladi, to'lov esa o'rnatilgan muddatlarda kelishilgan summa chegarasida vaqti-vaqti bilan amalga oshirilib boriladi. Bunda haridor har gal tovar olishda kreditni rasmiylashtirib o'tirmaydi.

Chegirma berish - to'lovlar bo'yicha chegirmalar taqdim etish – bu sotib tovar oluvchilarga muddatidan oldin tolaydigan bo'lsa chegirmalar berilishi.

Mavsumiy kredit odatda o'yinchoqlar, suvenirlar va boshqa xalq iste'mol mollari sotishd qo'llaniladi. Masalan, o'yinchoqlarni vaqtdan oldin olib yangi yil o'tgach yanvar-fevral oyid to'laydi. Buni ishlab chiqaruvchilar uchun qulayligi ular tovarlarni omborlarda saqlas harajatlaridan xolos bo'ladilar

Koshigaya usulida tovarni sotib oluvchilar hech qanday majburiyatsiz sotib oladilar, ya'ni tovarlar sotilganidan keyin puli to'lanadi, agar u sotilmay qolsa egasiga qaytarib beriladi.

Konsignasiya usulida tovarni sotib oluvchilar hech qanday majburiyatsiz sotib oladilar, ya'ni tovarlar sotilganidan keyin puli to'lanadi, agar u sotilmay qolsa egasiga qaytarib beriladi.

• **Kreditning xalqaro shakli** - bu resident va norezidentlar o'rtasida kredit munosabatlari yuzaga kelishini nazarda tutadi, yani uning sub'ektlari - banklar, korxonalar, davlat va aholi kiradi, ammo ishtirokchilar boshqa davlatga tegishli bo'ladi. Bu erda tomonlardan biri xorijiy shaxs hisoblanadi.

Xalqaro kredit - bu xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasidagi ssuda kapitalining to'lovlilik, muddatlilik, kafolat va foizlarni to'lash shartlarida valyuta va tovar resurslari bilan ta'minlash bilan bog'liq harakati.

Xalqaro kreditlar bo'yicha foiz stavkalari jaxon ssuda kapitallari bozorida aniqlanib, bu bozorlarning asosiy qismi London, Tokio, N'yu York, Frankfurt-na-Mayne, Parij, Bryussel' shaharlarida joylashgan.

Iste'mol krediti - bu iste'mol tovarlarini sotib olish uchun fuqarolarga (uy xo'jaliklariga) bevosita beriladigan kredit. Bunday kredit nafaqat uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar (kvartiralar, mebellar, avtomobillar va boshqalar), balki boshqa xaridlar (mobil telefonlar, maishiy texnika, oziq-ovqat) uchun ham olinadi. U to'lovni kechiktirish bilan tovarlarni sotish shaklida yoki iste'mol maqsadlarida, shu jumladan kredit kartalari orqali bank krediti shaklida ishlaydi. Bunday holda, juda yuqori foiz to'lanadi.

Odatda, iste'mol krediti kreditning real qiymatini oshiradigan va yashirin foiz stavkasini tashkil etuvchi qo'shimcha to'lovlar va to'lovlar bilan birga keladi. Shu sababli, kredit bo'yicha e'lon qilingan foiz stavkasi asosida u yoki bu bankda kredit tanlash har doim ham eng yaxshi bo'lmasligi mumkin. Bunday holda, siz kreditning to'liq qiymatini (samarali foiz stavkasi) hisoblashni boshqarishingiz kerak.

Yukoridan tashkari sindisialashgan kredit va individual kredit tkrlarini ajratish kerak. Sidaisialashgan kredit bu Bir necha bank birlashib katta miqdordagi summada berilgan kreditlar.

Individual kredit shaklda kredit bitta kreditor tomonidan berilishini nazarda tutadi. Shuningdek revol'verniy kredit xam mavjud, bu kredit, kredit shartnomasida ko'rsatilgan kredit summasini ma'lum sxema bo'yicha bo'lib-bo'lib ajratishushbu kredit summasini kredit oluvchiga bulib bulib berishini nazarda tutadi.

6.4. Bozor iqtisodiyotida kreditning roli

Kreditning roli uning davlat va aholi iqtisodiga tatbiq etish natijalari, shuningdek, ushbu natijalarga erishish usullarining xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

Kreditni qo'llash natijalari muhim va xilma-xildir. Pul mablag'larini qaytarish uchun foydalaniladigan kredit mahsulot ishlab chiqarish, sotish va iste'mol qilish jarayonlariga va pul muomalasi doirasiga ta'sir qiladi.

Kredit rolining ko'rinishlaridan biri uning ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligiga va mahsulot sotishga ta'siridir. Korxonalarining joriy kassa tushumlari va xarajatlaridagi tizimli tafovutlar bilan zarur inventarlarni sotib olish, xizmatlar uchun haq to'lash uchun mablag'larning vaqtincha etishmasligi va natijada ishlab chiqarish jarayonlari va mahsulotlarni sotishning uzluksizligi buzilishi mumkin. Vaqtinchalik ehtiyojlarni qondirish uchun qarz mablag'lari bilan ta'minlash tufayli qarz oluvchilardan doimiy ravishda takrorlanadigan mablag'larning "to'kilishi va oqimi" bartaraf etiladi, bu ko'payish jarayonidagi kechikishlarni bartaraf etishga va shu bilan uning uzluksizligi va tezlashishiga yordam

beradi.

Tijorat krediti yordamida qarz oluvchi zarur mablag'ga ega bo'lmasa ham, ishlab chiqarish jarayonlari va mahsulotlarni sotish uchun zarur bo'lgan moddiy resurslarni sotib olishi mumkin.

Bank krediti ishlab chiqarish jarayonlari va mahsulotlarni sotishning uzluksizligiga erishishda boshqacha ta'sir ko'rsatadi, buning natijasida qarz oluvchi zarur moddiy resurslarni o'z vaqtida sotib olish va to'lash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotishning mavsumiyligi tufayli mablag'larga bo'lgan vaqtinchalik ehtiyojni qondirishda kredit muhim rol o'ynaydi. Kreditning ta'siri namoyon bo'ladigan ba'zi sohalarni ajratib ko'rsatish kerak:

- * yuridik va jismoniy shaxslardan kreditlar berish hamda mablag'larni jalb qilish bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirish orqali mahsulot ishlab chiqarish va sotishni rivojlantirish manfaatlarini ko'zlab moddiy resurslarni qayta taqsimlash;

- * bunday jarayonlarni amalga oshirishdagi kechikishlarni bartaraf etishni ta'minlaydigan kreditlar berish orqali takror ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligiga ta'sir qilish;

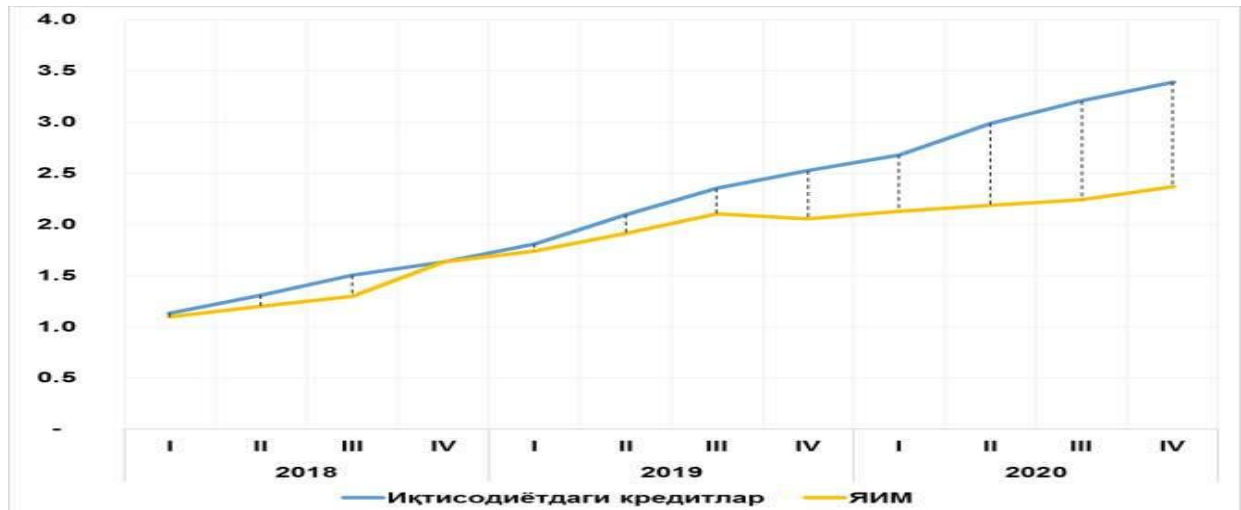
- * ishlab chiqarishni kengaytirishda, shu jumladan asosiy vositalarni ko'paytirish uchun qarz mablag'larini chiqarish, lizing operatsiyalarini amalga oshirish va boshqalar orqali ishtirok etish;

- * qarz oluvchilarning o'z mablag'laridan ham, qarzga olingan mablag'laridan tejamkor foydalanishi, bu asosan qarz mablag'larini taqdim etish jarayonlari, shuningdek qarz mablag'laridan foydalanganlik uchun to'lovlarni undirish orqali yordam beradi;

- * iste'molchilar tomonidan tovarlar, xizmatlar va uy-joy olishini tezlashtirish (qarz mablag'larini taqdim etish hisobiga);

- * kreditdan foydalanish va naqd pulsiz pul muomalasini to'lov vositalari bilan ta'minlash asosida naqd pulning muomalaga chiqarilishi va muomaladan chiqarilishini tartibga solish.

Kreditdan foydalanishning samarali natijalariga erishish davlat pul-kredit siyosatini izchil amalga oshirishga xizmat qilmoqda. Zamonaviy sharoitda, ayniqsa inflyatsiya bilan bog'liq bunday siyosat, asosan, kredit va pul operatsiyalari hajmini tartibga solish bo'yicha qat'iy chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iborat. Bu yerda pul birligi barqarorligini saqlash, bank omonatchilari va kreditorlari manfaatlarini himoya qilish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan pul massasining o'sishi uchun mezonlarni, shu jumladan muomalaga chiqarilgan, naqd pul mablag'lari hajmi ko'rsatkichlarini, depozit hisobvaraqlaridagi qoldiqlar ko'rsatkichlarini va boshqalarni belgilash siyosatning yo'nalishlaridan biridir.

1-rasm. Kreditlar va Yaimning o'sish ko'rsatkichlari (Manba: <https://cbu.uz> materiallari asosida tayorlangan)

Pul-kredit siyosatining maqsadlariga erishish uchun tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi standartlardan foydalaniladi va bunday standartlarga rioya etilishi nazorat qilinadi. Bundan tashqari, Markaziy bank tijorat banklariga berayotgan kreditlarning umumiy hajmini (qayta moliyalashtirish), shuningdek kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini belgilaydi. Shuni ham hisobga olish kerakki, Markaziy bank tomonidan belgilangan bank operatsiyalarini amalga oshirish qoidalari, shu jumladan naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish qoidalari pul-kredit siyosatini amalga oshirish uchun katta ahamiyatga ega.

Kredit qo'yilmalari hajmini tartibga solish chora-tadbirlari, pul mablag'larini chiqarish kreditning rolini oshirishga, uning mahsulot ishlab chiqarish va sotishni rivojlantirishga, xo'jalik faoliyatini yaxshilashga ta'sirini oshirishga yordam beradi.

Tayanch iboralar:

Kredit, kredit munosabatlari, funksiyalari, tamoyillari, kredit shakllari, kredit turlari, bozor iqtisodiyoti, tartibga solish, kredit mexanizmlari va instrumentlari.

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Kreditning iqtisodiy mohiyati.
2. Kreditning ob'ekt va sub'ektlari.
3. Kredit munosabatlari.
4. Kreditning funksiyalari.
5. Kreditning asosiy tamoyillari.
6. Kreditning shakllari va turlari.
7. Kreditning tijorat shakli.
8. Bank krediti va uning iqtisodiyotdagi o'rni.
9. Xalqaro kreditning o'ziga xos xususiyatlari.
10. Bozor sharoitida kreditni iqtisodiy jarayonlariga ta'siri.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurakhmanova, M. M. (2021). Деньги и банки [Darslik]. Иктисодиёт.
2. Abdullaeva, Sh. Z. (2003). Пул, кредит ва банклар [Darslik]. Молия.
3. Beloglazova, G. N. (2009). Деньги. Кредит. Банки [Учебник]. Высшее образование.
4. McConnell, C. R., Brue, S., & Flynn, S. M. (2011). M15. Экономикс: принципы, проблемы и политика [M15. Economics: Principles, problems and policy] (18th ed.).
5. Mardonova, A. T. (2021). Pul va banklar [O'quv qo'llanma]. SamDU nashri.
6. Rashidov, O. Y. (2011). Pul, kredit va banklar: Bank ishi ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik [Darslik]. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

Internet saitlar

7. Центральный банк Республики Узбекистан. (n.d.). Главная страница. <https://cbu.uz>
8. Википедия. (n.d.). Главная страница. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>